

Pszichopatológia vagy világállapot?

A Gólyakalifa személyiségképe

Csöngé Tamás

Pécsi Tudományegyetem

Irodalomtudományi Doktori Iskola

100 éves A Gólyakalifa!

MOTTÓ

"[N]em kereshetjük a regényben a tanok mechanikus követését, érvényesítését, hiszen ez éppen [azzal] a [bergsoni] filozófiával lenne ellentétes, ami azt hirdeti: >>A leghatalmasabb filozófiai rendszereket a költői ihlet s nem a puszta értelem alkotta.<<" (Babits: Bergson filozófiája, befejezés)

Mi várható?

- (1) **Szakirodalmi szemle:** összeolvadás és felbomlás metaforái
- (2) **Metaforikus értelmezési módok:** álom, betegség vagy valóság?
- (3) **A két alak viszonya és dinamikája**
 - a, aszimmetria
 - b, test és lélek fogalmainak felülvizsgálata
 - c, az emlékezet szerepe
 - d, a díjnok és Elemér létmódja (hermeneutikai és etikai aspektusok)
- (4) **Egy „másfajta” értelmezés:** a lefordíthatatlan fantasztikum
 - a, önreflexió: az olvasás megkettőzöttsége (önéletrajz és levél)
 - b, a fantasztikum mint szimuláció
 - c, a nevelés szerepe (Babits: Erkölc és Iskola)

Hipotézisem

A főhős kettős élete: Személyiség-allegória vagy fantasztikus mozzanat?

1. Nem pszichoanalitikus kórkép: komplex, aszimmetrikus figurák: Babits Bergson interpretációja alapján feltárható egy hasznos fogalmi háló
2. A regény „fantasztikus” olvasata egy „másféle személyiségkép”-re hívja fel a figyelmet: nevel(ő)d és szerepe
3. Ehhez a regény dinamikáját több szempontból is szemügyre kell venni: a fikció kódjai (regény > fantasztikus olvasat) és a mimézis kódjai (önéletrírás > metaforikus olvasat)

Szakirodalmi szemle: A „személyiség széthullása”

"[e]gyénisége dekomponálódik, tudatát elborítja a tudatalatti, egyénisége fölbomlik. Az író, ha talán szándéktalanul is, egy freudista – bergsonista embertípus végzetes széthullásra rendeltetését ábrázolja." (Rónay 1985)

„Minden, minden borzasztóan *összevágott*. Kísérteties *pontossággal illeszkedtek* két életem legkisebb mozzanatai egymás fölé. Mint két papírlap, melyek ábrái *tökéletesen* fedik egymást.” (110.)

„[Eleméernél] annak az akaratnak a hiánya [van jelen], amely az embert egységes személyiséggé formálja” (Rónay 1985)

"Ma, ha felébred a díjnok, ott a szállodai ágyon, veszi a revolvert, és agyonlövi magát. Ezt bizonyosan tudom, érzem, hogy most oly erős az akaratom, a Tábornok Elemér akarata, hogy nem tud, nem tudhat neki ellenállni." (171.)

Az (ön)gyilkosság mozzanata (a végső széthullás?)

Szakirodalmi szemle: Az „összeolvadás” metaforái

"A két életem mindjobban egymásba szövődött." (134.)

"Tábory Elemér *tudata lassan eggyé válik* már felnőtt, díjnokként tengődő és büntudatos alakmásával, a pszichoanalitikus lélekrajz fantasztikumba siklik." (Rába 1978)

"A szakirodalomban is többször hangoztatott megfigyelés, amely szerint a regény folyamán a két identitást az egymáshoz való közeledés jellemzi, elsősorban azoknak a transzgresszív jellegű mozzanatoknak köszönhető, amelyek aláássák az identifikációs folyamat >>személyhez<< kötöttségét." (Török 2005)

Az értelmezés útjai

"Az életem olyan volt, mint egy álom, és az álmaim olyanok, mint az élet." (5.)

"Hisz ez valóban annyit jelent, hogy két életem van, két múltam." (45.)

"Kezdetben Elemér is csak (1) álomként értelmezi a másik világ létezését. Később az egyre inkább (2) pszichés megbetegedésnek, végül pedig (3) valóságnak tűnik." (Bábics 1992, 42)

"Ekkor vettem észre, hogy ennek az egy éjszakának az emléke régebbi álmaim homályos emlékezetét is magában foglalja. De nem úgy, mintha azokra most már egyenesen emlékezném, hanem úgy, hogy lassanként eszembe jutott, mi mindenből állt ki az emlékezésem az álmom alatt." (45.)

A két alak aszimmetriája

Elemér > Díjnok

díjnok > Elemér

" [E]mlékeim is egy asztalosinas emlékei voltak. Világos, hogy arra, ami ébren vagyok, csak nagyon **homályosan emlékeztem** álom közben, mint egy álomra, és sokkal homályosabban, mint most erre a rossz álomra. Ellenben az asztalosinas gyermekkorára most is vissza tudtam emlékezni, mintha azt is átéltem volna, éppen úgy, mint a... a... saját gyerekkoromat." (45.)

Személyiség-összeolvadás elméletei: A narrátori **tudásváltozásra** vezethetőek vissza.

Test és lélek tematikája

"Karinthy nézetével ellentétben egy **lélek** két **testben**, ez *A gólyakalifa* alapszituációja" (Rába 1983, 95)

"[H]a a személyiségmegoszlás tüneményeinél egy testben két lélek lakik, addig az én esetemben az én **egy lelkem** két **különböző testben** él és lakozik felváltva." (114.)

„[A]z én **rossz énemnek teste is van**. Igen, teste is van. Mert mi a **test**, ha nem egy csomó érzet **egy csomó fizikai érzet emlékének az összessége?** És ez, ez az összefüggő fizikai **emlékösszesség** éppen úgy megvolt a díjnoknak, mint Elemérnek." (114.)

Lélek → **test (Elemér)** < problematikus fogalmak
→ **test (díjnok)**

Testi és lelki emlékezet

„[A]z idegek emlékezete, voltaképp azonos a **szokással**. Ez az emlékezet tisztán a *testben van*, s mennél tökéletesebb, annál *öntudatlanabb*. [...] Ez **anyagi jelenség**.” (Babits 1910, 9)

a testi létezés determinisztikus

"Az emlék lelki **jelenség** s az anyagból megmagyarázni s az anyag mozgásából levezetni nem lehet." (Babits 1910, 9)

az emberi szabadság előfeltétele

"Márpedig szabadság nem képzelhető emlékezet nélkül; mert akkor a választás alapját csak a pillanatnyi percepciók képezhetnék, más szóval a percepciók csak közvetlenül hatnának, holott a szabad lény lényegét éppen az képezi, hogy rá némely percepciók nemcsak közvetlenül, hanem virtualiter is hatnak. Más szóval az **emlékezet nélküli lény nem lehet szabad**, élőlény, hanem összeesik a determinált anyaggal." (Babits 1910, 8)

A díjnok és Elemér létleproblémája

Az emlékezésre való
képtelenség

A megértés hiánya:

Hermeneutikai probléma

„De csak egy fényes **köd** állt előttem, alig voltak határozott emlékeim. Hiszen a díjnokban nem fért el Tábory Elemér, mint ahogy Tábory Elemérben elfért ez a díjnok.” (97.)

Az emlékezés természetellenes
kiterjesztése

Egy értékrend hiánya:

Etikai probléma

„Nálam azonban az egyik személy csak álomban él, és a különös nyomasztó dolog éppen az, hogy a **másik tud erről.**”
(74.)

A díjnok és Elemér létmódja

"Így amint megmutattuk, a **tiszta érzékelés**, ami a **szabad elme legalacsonyabb foka** - egy emlékezet nélküli elméé - valójában az **anyag része**, amilyen értelemben itt az anyagról beszélünk."
(Bergson: Anyag és emlékezet)

Testiség, nyers szexualitás,
közvetlenség

Díjnoki munka: mechanikus
másolás

Átesztétizált, reflektív viszony,
közvetettség

Szerepe: Írás, létrehozás,

„ezek a könyvek csak nagyobb káoszt kavartak fejemben, csak kétségbeesett sejtelmeket, beteg, zavaros filozófiát, kízó vágyakat, csak gőgöt. Meg nem értett, meg nem érett gondolatokkal voltam tele.” (109.)

Visszatérve az értelmezés útjaira

A regény tematikus szinten megközelíthető Babits Bergson interpretációja felől, de a cselekmény dinamikájának elemzésekor két út mutatkozik:

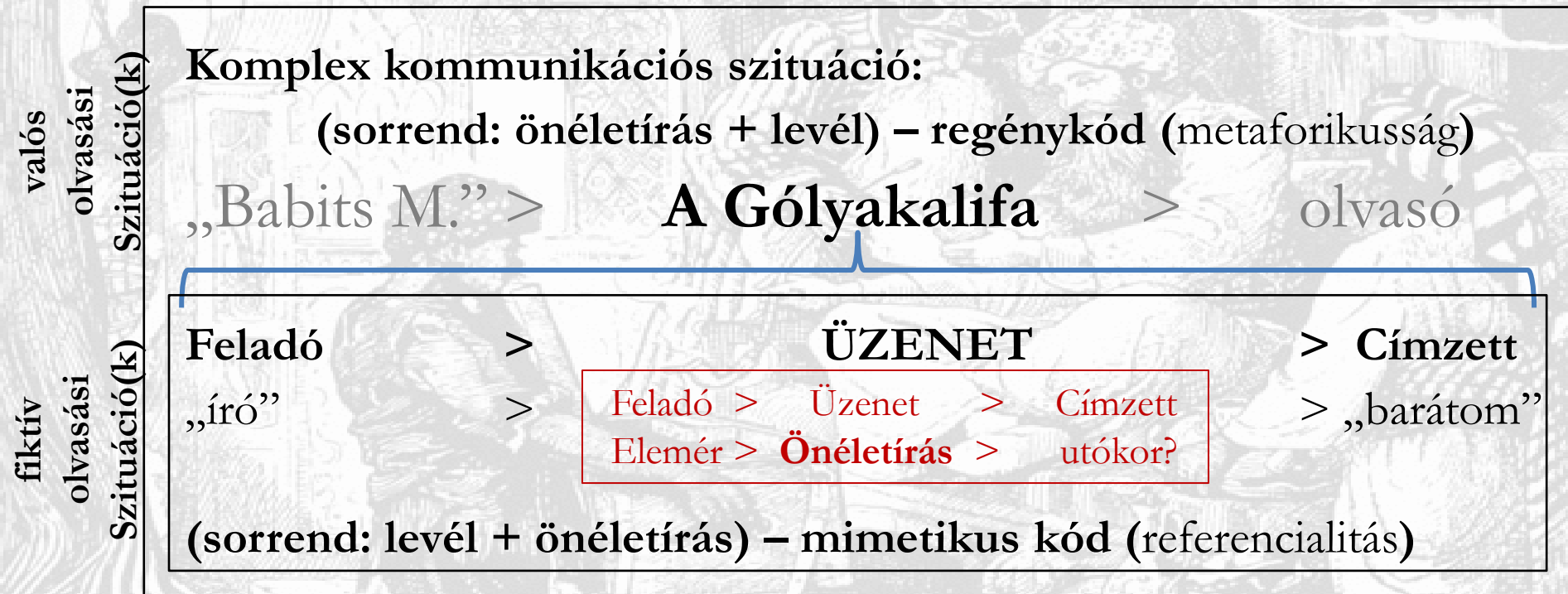
Metaforikus olvasat
(a fantasztikum feloldása)

Referenciális olvasat
(a fantasztikum megmarad)

„[A] természetfölöttinek valóságként való elfogadása, a mű megjelenések időpontjában s az azóta eltelt kilenc évtizedben teljességgel elképzelhetetlen [...] az elbeszélés szövege ezek szerint más szempontok szerint, eleve metaforikus történetként olvasandó.”
(Szávai 2004, 45)

Egy önreflexív gesztus a szövegben: **A befogadás és a fikció** dinamikája

A befogadás és a fikció dinamikája

A szupplementumként funkcionáló levélben a **metaforika lefordíthatatlanságával** (mivel nem fikcióról van szó) és ugyanakkor a **referencializáló olvasás kudarcával** találkozunk. A történet vége ismert, nem a regénydinamika dominál. A szöveg reflexióra kényszeríti befogadóját az újraolvasás aktusában: saját olvasásmódjának felülvizsg.

A fantasztikum kódja

"talán akkor bújt ki az igazi énem, amit a *nevelés* elfojtott bennem" (77.)

Nevelési „szimuláció”:

"Mi lesz ugyanabból az emberből, ha gyökeresen más, maximálisan kedvező vagy maximálisan kedvezőtlen körülmények közé kerül"? (Láng Gusztáv bevezetője - *Gólyakalifa*, Kolozsvár, 1970)

Babits: Erkölc és Iskola

"[A] gyermek lelke alapjában nemes, nemesebb, mint az átlag felnőtte. [...] A gyermek lelkének mélységei vannak, amelyeket mi legfölyebb emlékeinkböl sejtethünk. [...]Agyában az élet szűz és friss benyomásai élénkebb életre kelnek " (Babits 1908)

"Éppen azért a gyermek jobb és romlottabb, mint mi. [...] Képzeteik gyakran perverzek és akadálytalanabbul perverzek, éppen azért, mert öntudatlanul azok. S a tavaszi ébredés nagyobb megrázkódtatásokkal jár, mint [akárki] is képzelné. Azonkíyül a gyermekben a legkisebb erkölcsi kétely pusztítóbb és mélyebben pusztító." (Babits 1908)

"Nem vagy, nem lehetsz te ostoba, te, aki engem álmodsz. Csak *nem tanítottak gyermekkorodban, gyermekkorod köde* ülepedett fejedbe." (108.)

Babits: Erkölc és Iskola

"Vettétek-e valaha komolyan a gyermekeket? Beleképzeltétek-e magatokat az ő helyébe? Tudjátok-e, hogy az, amit ti kicsinyes dolognak láttok, amin ti mosolyogtok: neki rettenetes rémek és lélekesemények?" (Babits 1908)

"Láttátok-e a tizenhat éves "rossz" fiút, aki oly ideges, hogy egy keményebb szavatokra képes sírva fakadni. [...] Láttátok a romlottat, aki dacos, kétségbeesett, mert nem tud megjavulni: s nem éreztek lelkipurdalást? Nektek kellett volna őt megjavítanotok." (Babits 1908)

"Úr akartam lenni, úr, aki ír, aki olvas. Úr ír – ez a mondat, amire az elemi iskola első osztályos olvasókönyvemből emlékeztem, egy belső nóta lett a lelkemnek" (98.)

Köszönöm a figyelmet!